

В. І. Захарэнка

Навук. кір. – С. А. Вяргеенка, канд. філал. навук, дацэнт

ТРАДЫЦЫЙНЫЯ І АДМЕТНА-РЭГІЯНАЛЬНЫЯ ЭЛЕМЕНТЫ Ў ПАХАВАЛЬНЫМ АБРАДЗЕ

Артыкул прысвечаны аналізу некаторых рэгіянальна-лакальных асаблівасцей пахавальнага абраду. Засяроджваецца ўвага на асноўных абрадавых момантах, якія не толькі захоўваюцца ў памяці народа, але і актыўна ўжываюцца. У навуковы зварот уводзяцца матэрыялы, запісаныя аўтарам артыкула падчас фальклорнай практыкі па Гомельскім раёне.

Беларускі народ на працягу ўсяго свайго гістарычнага развіцця фарміраваў традыцыі, звычаі, абрады, якія адлюстроўваюць не толькі этнічную адметнасць, але і эстэтыку, маральныя каштоўнасці, ментальнасць і гісторыю. Сям'я з'яўляецца найбольш устойлівай адзінкай грамадства. На беларускіх землях здаўна панавалі культ роднай хаты, культ бацькоў (старэйшых), свайго роду і культ продкаў. Таму мы перакананы, што глыбокае разуменне народных ведаў, вераванняў і абрадаў немагчыма без даследавання аднаго са старажытных культаў у гісторыі чалавецтва – культу ўшанавання продкаў. У вуснай памяці народа захоўваюцца асноўныя элементы пахавальна-памінальнага рытуала. Аналіз запісаў фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў апошніх гадоў паказвае, што ў дэталі пахавальны абрад захавалі асноўны парадак правядзення абраду і ўключае такія абрадавыя моманты, як прыкметы і павер'і, падрыхтоўка абрадавых страў, абрад абмывання і апраанання нябожчыка, магічна-засцерагальныя прыёмы, рытуальныя памінкі, выкананне хаўтурных галашэнняў і інш. Што датычыць семантыкі дзеянняў у сістэме пахавальнай абраднасці, то перш за ўсё варта адзначыць іх разнастайнасць і тое, што, захоўваючы агульнаэтнічную аснову, абрад і абрадавая паэзія вылучаюцца і наяўнасцю адметных мясцовых рысаў.

Ва ўяўленнях беларусаў смерць мае амбівалентную прыроду. З аднаго боку яна ўвасабляе канчыну, спыненне існавання чалавека, а з другога – пераход у іншы свет: памерлы пакідаў гэты/белы свет (увасабляе жыццё і рэпрэзентуе свет жывых) і пераходзіць жыць у той свет – свет мёртвых. Таму ўсе дзеянні, што выконваліся пры

пахаванні памерлага, былі накіраваны на тое, каб забяспечыць паспяховы, бесперашкодны, хуткі пераход нябожчыка ў свет продкаў. Адным са старажытных пахавальных звычаяў, які захаваўся да нашых дзён, было галашэнне, дзе выказвалася шанаванне пакойніку, бо верылі, што душы памерлых могуць умешвацца ў жыццё жывых і спрыяць або шкодзіць ім. Паколькі пахавальны абрад грунтуецца на веры ў замагільнае жыццё на «тым свеце», то, аплакваючы памершага, «жанчыны прытульваліся да нябожчыка, галасілі, але яны імкнуліся плакаць так, каб слёзы не капалі, таму што баяліся пагоршыць яго становішча на тым свеце, у жыццё на якім яны верылі. Яго апраналі ў чыстае, белае адзенне хатняга прыгатаўлення і новыя лапці, якія замяняліся ботамі або чаравікамі, клалі прыналежнасці для курыва, калі нябожчык курыў, насаваю хусцінку і інш. Цела падымалі і клалі ў труну, якую свяшчэннік акрапляў свяцонай вадой. Выносілі з дому і ставілі на воз, засцілалі палатном. На памінках кожны падымаў чарку са словамі: «Памяні, Госпадзі, яго душаньку, пашлі ёй царства нябеснае і рай прасветлы», успаміналі паступкі памершага» (запісана ў в. Чкалава Гомельскага р-на ад Л. В. Краўчанка, 1927 г. н.). Цікава нават прасачыць гэтымалогію назвы памершага:

«пакойнік» – чалавек спакойны ў адрозненні ад жывога неспакойнага, які пастаянна знаходзіцца ў руху, у клопатах, або «ўсопшы» – чалавек, які спіць, заснуў, адсюль і эйфемізм «заснуць вечным сном». Смерць, «успенне» ўспрымалася як пераход, пачатак, нараджэнне для жыцця ў новых умовах. Таму, калі прыгледзецца ўважліва, то многія моманты абрадавых дзеянняў пры пахаванні адпавядаюць тым дзействам, што адбываюцца ў радзіннай абраднасці, толькі наадварот. Напрыклад, у абодвух рытуалах адбываюцца маніпуляцыі з вадой, але пры першым купанні дзіцяці вадку выліваюць пад дуб (калі хлопчык) ці пад яблыню (калі дзяўчынка). Гэтым імкнуліся перадаць сімвалічныя якасці дрэў – здароўе і абараніць ад «дурнога вока», ад шкоднага ўздзеяння. Вадку ж, якой абмываюць нябожчыка вылівалі туды, дзе чалавек не пройдзе – пад кут, каб не забраць шкодную энергеціку. Тое ж рабілі і з аўсом: «Насыпаны на месце авёс, дзе ляжаў памершы, збіралі і высыпалі туды, куды ніхто не хадзіў» (запісана ў в. Рудня-Марымонава Гомельскага р-на ад А. А. Нікіценка). Падчас застолля сядваюць тварам да акна або ад акна і г. д. Агульнапрызнаная ўмова – адразу пасля смерці завешваць у хаце ўсе люстэркі і спыняць гадзіннікі адзначаецца і ў Гомельскім раёне. Строгай рэгламентацыяй вызначаецца пахавальны рытуал у в. Шарпілаўка: «Пахаванне праходзіла так: калі чалавек паміраў, абвяшчалі блізкіх, родных. Гукалі суседзяў, якія абмывалі, апраналі і

клалі ў труну нябожчыка. Праходзіла першае галашэнне. Хараніць трэба на трэці дзень, пры гэтым магілу можна капаць у межах 8.00 – 12.00, час пахавання – паміж палуднем і 16.00. Перад вынасам з хаты нябожчыка адпявалі. Выносілі нагамі наперад праз вакно або дзверы (тройчы краналіся касяка ці парога). Адразу пасля вынасу табурэты, на якіх стаяла труна – перакульвалі, падлогу пасыпалі жытам. Пахавальная працэсія выглядае так: крыж, абраз, кветкі і вянкi (нясуць перадшлюбныя дзяўчаты), крышку ад труны, саму труну. Тым часам падлогу ў хаце падмяталі, мылі, але ваду да вяртання людзей з могілак не вылівалі» (запісана ў в. Шарпілаўка Гомельскага р-на ад Е. І. Маёравай, 1941 г. н.). І тут мы знаходзім побач з агульнапрынятымі традыцыйнымі элементамі абраду шэраг лакальных асаблівасцей. На жаль, такіх падрабязных апісанняў няшмат, найчасцей сустракаюцца даволі лаканічныя паведамленні, як, напрыклад, запісаныя ад У. Р. Пеўневай, 1942 г. н. з в. Чкалава Гомельскага р-на: «Сваім мыць пакойніка не давалі, а калі самі мылі, то сніліся нядобрыя сны. Ваду лілі свяцоную ў магілу. На конях вязлі хараніць. Адзявалі на пакойніка ўсё новае адзенне. Рабілі абеды ўсе, рабілі дома. Вешчы выкідвалі ілі палілі».

Асаблівая ўвага ў час пахавальнага абраду надаецца провадам памерлага на могілкі. Памерлага выносяць нагамі да дзвярэй, каб смерць не прыходзіла, не «павярталася» ў гэтую хату. Да нашага часу ў асяроддзі вясковага беларускага насельніцтва, захавалася традыцыя абсяваць памерлага зернем пры вынасе яго з хаты. Існуе забарона абганяць пахавальную працэсію. Шэраг традыцыйных рысаў ёсць у памінальнай трапезе, якая адбываецца ў дзень пахавання (наяўнасць абавязковых рытуальных страў, чаркі і талеркі для памерлага). «Абрадавай стравой на хаўтурах быў канун або абаранкі з макам, размочаныя ў малацэ» (запісана ў в. Шарпілаўка Гомельскага р-на ад Е. І. Маёравай, 1941 г. н.). Пра лакальныя адметнасці, што склаліся і бытуюць у в. Рудня-Марымонава нам даволі падрабязна паведаміла А. А. Нікіценка: «Калі нябожчыка заносілі ў царкву для адпявання, то ўсе родныя жанчыны і жонка нябожчыка, трымаючы адна другую за рукі, вераніцаю праходзілі пад труною ў той час, калі ён знаходзіўся на шляху ў «той» мір. Пасля вяртання з могілак быў звычай падыйсці да печы, пагладзіць тры разы рукамі і сказаць: «Няхай паміраюць прусакі да тараканы, а не людзі», а потым памыць рукі. Калі выносілі труну з хаты, сваячка нябожчыка кідала жытнія зёрны ўслед памершаму, каб ён і пасля смерці сваёй не пазбаўляў жывых радных, якія засталіся, надзённага хлеба. Пасля вынасу нябожчыка ставілі васковую свечку. Гаспадар прыходзіў з могілак і гэтай свячой удараў

крыжападобна ў верхні касяк дзвярэй і кідаў ад сябе. Насыпаны на месце авёс, дзе ляжаў памершы, збіралі і высыпалі туды, куды ніхто не хадзіў. Старэйшая жанчына брала акраец хлеба, паварочвалася да дзвярэй і звярталася да раней памершых дзядоў, бабулек і іншых, каб прынялі нябожчыка і жылі з ім у згодзе на тым свеце. На падаконнік ці на стол каля іконы ставілі шклянку з вадой на 40 дзён для таго, каб душа, якая пакуль што не адляцела на той свет, наталіла смагу перад дальняй дарогай. Конь, які адвозіў нябожчыка на могілкі: гэтаму каню кланяліся да зямлі, месцамі цалавалі яго капыты, вялі яго не за павады, а за ручнік, або пояс, якімі замяняліся павады, старшая дачка нябожчыка, труну з якім выносілі і ставілі ў воз, кланялася да зямлі каню, цалавала яго ў капыты і прыгаворвала нараспеў: «Мой конек варанюсенькі, / Вязі татку памалюсенькі; / Яго костачкі балючыя, / Штоб яны не здрыгануліся, / Штоб яны не скалыхнуліся!» Па сутнасці мы маем справу з фрагментам пахавальнага галашэння. Галашэнні, як правіла вызначаюцца павышанай эмацыянальна-псіхалагічнай афарбоўкай, каб засяродзіць увагу, данесці адпаведны эмацыянальна-псіхалагічны вобраз памерлага. У некаторым сэнсе галашэнні павінны выклікаць у свядомасці прысутных моцнае пачуццё самотнасці, жалю, з аднаго боку, а з другога – засведчыць перад душой пакойнага, якая ўсё бачыць і чуе, бо прысутнічае непасрэдна тут, у хаце, сярод жывых, як гаруюць блізкія і родныя па смерці чалавека, як усе яго любілі, паважалі, як яго не будзе хапаць у далейшым. Хаўтурныя або пахавальныя галашэнні вылучаюцца з жанрава-відавой сістэмы сямейна-абрадавай паэзіі сваёй імправізацыйнай адметнасцю: стэрэатыпныя клішыраваныя вобразы выкарыстоўваюцца кожны раз у канкрэтным выпадку пахавання пэўнага нябожчыка; тэкст галашэння павінен быў адлюстроўваць смутак па бацьку, маці, дзеду, бабулі, сыну, дачцэ або блізкаму чалавеку. Асноўнае адрозненне пахавальных галашэнняў ад іншай абрадавай паэзіі ў тым, што ў іх апавядальная тэндэнцыя выходзіць на першы план, а мастацка-выяўленчая акрэсліваецца традыцыйна пашыранымі звароткамі і словамі з памяншальна-ласкавымі канструкцыямі. Часта ўвага выканаўцы спыняецца на мностве побытавых дробязяў, пераліку тых работ, якімі займаўся ў жыцці памерлы. Такія прыёмы мы сустракаем і ў фрагменце галашэння, запісаным у в. Рудня-Марымонава, дзе да «коніка варанюсенькага» звяртаюцца як да разумнай істоты з просьбай «вязі татку...». Усё гэта ўзмацняе той эмацыянальна-псіхалагічны настрой, які пануе ў час пахавальнага абраду. Увогуле ж галашэнні як жанр вуснай народнай творчасці не такія ўжо і рэдкі. Яны гучалі таксама і пры наборы

рэкрутаў, і на вяселлі пры развітанні нявесты з роднай сям'ёй. У іх, як і ў хаўтурных галашэннях, выкарыстоўваліся традыцыйныя фальклорныя прыёмы, стэрэатыпныя выразы, сродкі выяўленча-мастацкай вобразнасці, дастасаваныя да пэўнага выпадку. Галашэнні ўключаліся ў пахавальны абрад на розных этапах: «Галашэнні выконваліся каля труны нябожчыка, калі яго выносілі з хаты, калі везлі на могілкі, пры развітанні з ім на могілках і апусканні труны. А таксама ў час памінкаў праз 9, 40 дзён і праз год. Пачыналі галасіць па нябожчыку пасля таго, як патухне свечка, якую давалі паміраючаму ў рукі пры агоніі» (запісана ў в. Чкалава Гомельскага р-на ад Л. В. Краўчанка, 1927 г. н.).

Нягледзячы на вялікую ўстойлівасць традыцый у пахавальнай абраднасці, у сучасны перыяд пад уплывам розных фактараў з яе знік шэраг элементаў і абрадавых кампанентаў (сімвалічныя спосабы апавяшчэння пра смерць, кіданне манет у магілу і інш.). Зніклі ранейшыя прадпісанні з пахавальнага абраду самагубцаў, нехрышчоных дзяцей, памерлых, якіх пры жыцці лічылі чараўнікамі: «Самазабойцаў, іх хавалі нямытымі, у тым адзенні, у якім яны сустрэлі смерць. У труну клалі рэч, якой тыя пазбавіліся жыцця. Хавалі або на месцы самазабойства, або за агароджай могілак, памінкі ўвогуле рабіць забаранялася», расказвала У. І. Маёрава, 1941 г. н. (в. Шарпілаўка Гомельскага р-на). У той жа час у сучасны пахавальны абрад трывала ўвайшлі новыя кампаненты (працяглыя і красамоўныя прамовы над магілай, аб'ява ў друку аб смерці, ускладанне вяноў на магіле і інш.). Па-ранейшаму маюць месца каляндарныя памінкі. Асабліва гэта тычыцца памінання памерлых продкаў у веснавы перыяд – на Вялікдзень і Радаўніцу. У сучасны перыяд распаўсюджана памінанне памерлых праваслаўнымі беларусамі на Тройцу. У цыкле каляндарных памінальных абрадаў беларусаў важнае месца займаюць абрадавы комплекс Дзяды. Асаблівай урачыстасцю вызначаюцца восеньскія (Дзмітраўскія) Дзяды.

Такім чынам, прыведзеныя прыклады дазваляюць канстатаваць высокую ступень бытавання пахавальнага абраду на Гомельшчыне. Пахавальны абрад – гэта сукупнасць строга акрэсленых дзеянняў, якімі суправаджалася пахаванне нябожчыка, які вызначаецца максімальнай ступенню сімвалізацыі, адлюстроўвае традыцыйныя прынцыпы светабудовы і ўяўляе, з аднаго боку, факт традыцыйнай народнай культуры, з другога – факт жывой этнакультурнай сакральнай камунікацыі, што змясціў цэлы шэраг адметных рэгіянальных фрагментаў.

РЕПОЗИТОРИЙ ГГУ ИМЕНИ Ф. СКОРИНЫ